

# Alevi ve Bektaşî Kültüründe Âşıklar ve Nefesler

Alevi ve Bektaşî Kültüründe Âşıklar ve Nefesler

Metin TURAN

I.

Alevi-Bektaşî vurgulaması, kuşkusuz kimi farklılıkları olan geniş kültürel temelli iki inanç kurumunun, edebiyat düzleminde pek de çelişki yaratmayan bir bireşimdir. Türk kültür tarihi içerisinde, bağımsız bir Alevi ya da bağımsız bir bektaşî edebiyatı vurgulaması yapıldığında da, bunun Alevi-bektaşî edebiyat geleneğini anlattığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Edebiyat düzleminde böyle bir bireşime sahip olmasına karşın, Alevi-Bektaşî kavramları, inanç bağlamında kimi farklılıkları da barındırmaktadır. Bu farklılığın, XV. yüzyılın sonları, XVI. yüzyılın başlarında kızılbaşlar tarafından yürütülen Safavî propagandayla birlikte Bektaşîliğin şîi cemaat dışılığa (heterodoksiye) kaymasıyla ortaya çıktığı kaydedilmektedir.

Alevlik ile bektaşîlik arasındaki farklılık, belirgin olarak sosyal niteliktedir. Yüzyıllar içerisinde şekillenen bu sosyal durum, Bektaşîleri daha yoğun olarak kent merkezlerine odaklandırmış, dolayısıyla onları eğitilmiş, okur-yazar bir kimliğe büründürmüştür; kır, köy çevrelerinde yoğunlaşan ve eski göçebe hayat tarzlarını koruyan Alevi kesim ise kent olanaklarının dışında, çoğunlukla okur yazarlıktan uzak, ummî bir nitelik arz edegelmiştir. Kent dışında, etkileşimden daha uzak, dolayısıyla da daha kapalı bir yapı içerisinde kalan kırsal kesim Bektaşîleri, bir diğer deyişle Aleviler, kent merkezlerindeki bektaşîlerden farklı olduklarını vurgulamak için: “Bir Alevi aynı zamanda Bektaşîdir, fakat bir Bektaşî aynı zamanda bir Alevi değildir” şeklinde, kökene dair yorumlarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla da, bu anlayış, ilerleyen süreçte, Bektaşîliğin sonradan da katılabilir bir yol; ama Aleviliğin ancak aynı anne-babadan; hiç olmazsa alevi babadan olmakla mümkün olabileceği yaklaşımına uzanmıştır. Hemen belirtelim ki, aidiyet düzeyinde böyle bir ayırım, inanç düzeyinde bütünlüğünü yitirmemiş; Alevi-Bektaşî düşüncesinin ana karakterini oluşturan, Tanrı'nın insan niteliklerinde kavranışı (anthropomorpisme) ile “Elifba” harflerinin sembolik değerlerine, Hazreti Ali'nin kutsallığına, Tanrı'nın beşer suretinde tecellisine, ruhun beden göçüne inanılır ve dini ritüellerde aynı nefeslerin okunduğu görülür. Haklı olarak, âşık ve nefeslerden söz edildiğinde de, kuşatıcı ve kapsayıcı bir biçimde bu geleneğin sürdürülüp yaşatılmasını sağlayan ortak edebiyat birikiminin varlığıyla tanışmış oluruz.

Diğer müslüman tarikatlardan temel ayırıcı özelliği bir inançlar karışımı, bir senkretizm olan Bektaşîlik düşüncesinin, Sultan II. Bayezid'in 1501 yılında Hacı Bektaş Tekkesi postnişinliğine getirdiği Balım Sultan tarafından kurumsallaştırılmasından daha öncelere dayandığı açıktır. Dolayısıyla, bu gelenek ve inanışların tarikatın niteliğinden de kaynaklandığı üzere, belli bir sistematiklikle gelişmediği ama var olduğunu gösteren başlıca malzeme, bu kültürün sürekliliğini sağlayan edebiyatın yaratıcısı âşıklar ve hiç kuşkusuz onların ürünleridir. Alevi- Bektaşî edebiyatı, bu düşünce ve inanışın kurumsal anlamda şekillenmeye başladığı XVI. yüzyıldan itibaren olgunlaşarak günümüze uzanması yanında, izlerini daha eski tarihlerde de görebileceğimiz, felsefi arka planını Yunus Emre'nin tasavvuf

anlayışından alan bir gelenektir.

XV. yüzyılın sonu, XVI. yüzyıl başları, aynı zamanda Türk kültür tarihi içerisinde âşık edebiyatı dediğimiz geleneğin de şekillenip ortaya çıktığı bir tarihsel dilimi işaretlemektedir. Bu geleneğin dayandığı toplumsal-kültürel altyapı ise, Orta Asya içlerinden Anadolu'ya taşınan ozan-kam geleneğidir. Burada temel karakteristik özelliklerden biri göçebe halkların kültürünün yansımasıdır. Bir dinsel kurum olarak Alevi-Bektaşî geleneğine bakıldığında da, aynı niteliğin, yani bektaşîliğin göçebe halkların dini olduğu özelliğini görürüz. İrene Mélikoff'un altını çizdiği gibi: “Bektaşîlik, özünde, doğa güçlerine, bitkilerin ve mevsimlerin dönüşümlülüğüne bağlı, göçebe bir cemiyetin inançlarının ayırıcı niteliklerini taşır. Zaman kavrayışı, çağdaş cemiyetlerde olduğu gibi, doğrusal ve ilerleyen bir zaman kavrayışı değil, dönen bir zaman kavrayışıdır. Gün, gecenin; baharın yeniden gelişi, kış boyu bitkilerin ölüşünün; yaşam, ölümün yerini alır. Bu, Ebedî Dönüş Çemberi'dir.

Göçebe yaşam, mevsimlere, aynı zamanda doğal güçlere ve yaşamın kaynağı olmasıyla, Güneş'e bağlıdır. Ve Güneş, Baş Tanrı, insanlığın çeşitli dönemleri boyunca değişik adlar alacak olan, eski Türklerin 'Göküzü Tanrı'sı, Gök Tengri'dir.” Bu niteliği, hemen ileri gelen bütün Alevi-Bektaşî âşıkların nefeslerinde görmek olanaklıdır. Osmanlı coğrafyasında, âşık tipi sanatının ortaya çıktığı toplumsal ortam, işbölümünün gelişip, meslek

dallarının daha bir belirginleştiği bir sosyal düzeyi ifade eder. Alevi-Bektaşî kesimin yoğun olarak kırsal alanlarda toplandığı akıld tutulursa, bu geleneğin daha yoğun ve eski ozan-kam kalıntılarıyla varlığını sürdürmüş olmasının nedenleri de anlaşılabilir. Dolayısıyla da alevi-bektaşî geleneği içerisindeki âşıkların daha yoğun olarak kırsal kesimlerde yetişip, geleneği yaşattıkları söylenebilir. Bunun belirgin iki nedeni gözüküyor. Birincisi, İslamiyetle beraber hem dinsel anlamda yeni bir kültür dairesinin içerisine girilmiş, dolayısıyla da ozan-kam geleneğindeki kimi sihirbazlık gibi, yarı hekimlik gibi roller erimeye başlamıştır. İkincisi de ekip biçmeyle tanışılmış, toprağın üretimdeki rolünün arttığı farklı bir hayat tarzının içerisinde göçebe Türk boylarıyla, arasta ve bedestenlerin var olduğu, dergah ve medreselerin yaygınlaştığı şehir kültürü içerisinde bu sanatçı tipine duyulan ihtiyaç azalmıştır. Bu bakımdan da, Anadolu içlerine, oradan Balkanlar'a taşınan ozan geleneğinin aktörleri, kendilerini en iyi ifade edebilecekleri sosyal çevreyi alevi-bektaşî kesimlerinde bulmuşlardır. Ozanlık yanı sıra yarı hekimlik, sihirbazlık gibi toplumsal işlevinin önemli bir bölümünü Şaman inancından taşıyan ozan kişilik, etki ve saygınlığını daha yoğun olarak artırabildiği Alevi-Bektaşî topluluklarda varlığını sürdürülmüştür. Hatırlanacağı üzere, Şaman inançlı Türklerin din öncüleri, büyücü, sağaltıcı gibi birçok işlevleri yanında çok zengin sözlü edebiyatın yaratıcı ve yayıcısı kam-ozan'lardı. Benzer rol paylaşımını Alevi-Bektaşî kültüründe pir/dede/zakir konumunda dinsel törenlerin baş aktörleri aynı zamanda da âşik kişiliklerde görüyoruz. Dolayısıyla hem kam-ozan'ın koruyageldiği sözlü edebiyat birikimi yeni bir biresime kavuşuyor hem de yeni şekillenen, kuşkusuz birçok özelliğini de bu geleneğin alan alevi-bektaşî edebiyatının temeli oluşuyordu. Bu bakımdan âşik edebiyatının şekillenmeye başladığı yüzyıl ile, alevi-bektaşî edebiyatının kişilik kazanarak varlığını gösterdiği zaman aralığının tarihselliği kadar bu sanatçı tiplerine biçilen rolün paralellliği de önemlidir.

Osmanlı toplum anlayışına hakim olan sünni inanış, derviş kılıklı, elinde saz ile hâlâ eski göçebe/bozkır hayatının inanç motiflerini bünyesinde barındıran, büyük kentler dışında himayeci bulamayan âşıklara itibar ediyor değildir. Oysa Anadolu kırsalının hemen büyük bir bölümünde alevi, Balkanlar'da ise bektaşîlik çatısı altında toplanan toplulukların, şiirler söyleyip, bunları sazları eşliğinde dile getiren âşıkları bağrına basıp yücelttiğini görmekteyiz.

Önemli ölçüde sözlü geleneğe yaslanan Alevi-Bektaşî edebiyatı, bugüne değin taşınan ürünleriyle varlığını âşıklara; bu kimliğini aynı zamanda inanç ritüelini dede ve zakirler olarak yürütenlere borçludur. Zaten, geleneğin bütününe eğilip bakıldığında, Anadolu halk şiirinin yaratıcısı âşıkların önemli bir bölümünün Alevi-Bektaşî geleneğinden veya bu mesrepten yetişmiş olmaları da bunu örneklendirmektedir.

Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde önemli bir yer tutan, yolun ve sürekin anlatılıp öğretilmesine ve hiç kuşkusuz yaşatılmasına kaynaklık eden nefesler, bu çevrenin dağılımında olduğu coğrafi kesimlere göre farklı adlar almasına karşın, genel olarak ayet, kelam, deyiş terimleriyle ortak anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca, kavramın sözlü kültürde algılanışına bakıldığında, Düvaz-İmam, Miraçlama, Semah, Mersiye, Ali, On İki İmam, Kerbela, Hacı Bektaş, Tevella, Teberra, Üçleme, Devriye, Tarikata Bağlılık ve Yollarını Öğrenme, Softa ve Zahitlere Taşlamalar, gibi inançların nefeslerin ana konuları arasında yer aldığı görülmektedir. Nefes kavramına anlam olarak yüklenen bu geniş çerçeve, bu şiirlere Alevi-Bektaşî kültüründe verilen önemi de yansıtmaktadır.

Özellikle cem törenlerinde dede ve zakirlerin, topluluğun gerek dinsel konularda gerekse güncel konularda aydınlanması için nefesler yoluyla bu etkinliği gerçekleştirmeleri geleneğin dinamizmi kadar bu şiir türünün düşünsel içeriğini de genişletmiştir. Ayrıca uzun tarihsel dönem içerisinde yazılı olmaktan ziyade, sözlü kültürde yaşatılıp sürdürülmesi de hem geleneğe hem de nefeslere önemli bir dinamizm kazandırmıştır.

Alevi-Bektaşî kültüründe aynı zamanda "canlılık, dirilik, ruh, hayat" anlamında kullanılan nefesin, bir şiir türü olarak yaygınlaşmasının kaynağında da inanç bağlamı bu vurgulama yatmaktadır.

Nefesler, yaygın olarak cemlerde ve saz eşliğinde söylenmektedirler. Buna karşın, cem törenleri dışında da, bir nedenle topluluk oluşmuşsa, orada gerek sazlı gerekse sazsız olarak da okunabilmektedir. Nefeslerde, yukarıda da vurguladığımız gibi, esas olan ve öne çıkarılan, söylenenlere mistik bir derinlik kazandıran 'nefes'ten gelen ahenkli sestir.

Nefeslerde işlenen konular, Alevi-Bektaşî inancının çerçevesini de belirler niteliktedir. Yoğun olarak, Tanrı sevgisi, tasavvuftaki vahdet-i vücud kavramı; Hz. Muhammed, Hz. Ali ve On İki İmam'a övgüler yanı sıra başka Alevi-Bektaşî uluları için; örneğin Hacı Bektaş-i Veli ve insanı iyiye, güzele götürme yolları anlatılır. Bu bakımdan Hz. Muhammed için söylenen na'atlara ve Hz. Ali için söylenen methiyelere de nefes denilir. Biçim olarak bakıldığında yaygın olarak 8 ve 11 heceli koşma tarzında söylenmesi yanında, gazel ve aruz ile söylenmiş örnekleri de bulunmaktadır. Hece ile söylenmiş nefeslerde dörtlük sayısı 3-7 arasında değişir. 7 heceden fazla olanlar devriye niteliğindedir.

Alevi-Bektaşî dinsel törenlerinin başlıcası cemlerdir. Cem, Alevi-Bektaşîliğin en önemli ritüeli olarak, gerek kurumsal açıdan gerekse işlevsel açıdan topluluk kimliğinin ortaya konulduğu başlıca ibadettir. Cem, sözlük anlamıyla toplanmak, bir araya gelmek, muhabbet etmek gibi anlamlara sahip olsa da dışsal ve içsel yapısıyla sosyal bir eylemdir, yani Alevi-Bektaşîlerin, yüzyıllardır uygulayarak şekillendirmiş oldukları, günlük yaşamlarının, "talip" denilen canlarla birlikte törensel olarak sergilenmesidir. Cem'e, ayrıca ayin-i cem, Ali cemi, görgü cemi, içeri kurbanı da denilir. Cemde on iki hizmet görülür. Her hizmet için de görevliler yer alır. On iki hizmet, günlük yaşamda yapılan sosyal eylemlerin, yani yaşamla ilgili uygulamaların, ritüel yönü ağır basan, kurumsal olarak da ortak ibadetin yegâne adıdır. Cemde en başta dede/pir/baba bulunur. İkinci sırada ise, zakir yer alır. Gerek dede, gerekse zakir, Alevi-Bektaşî edebiyatının yaratıcısı olmak yanında, aktarıcıları olarak da büyük bir işleve sahiptirler. Belirtmek gerekir ki, Alevi-Bektaşî

edebiyat geleneği büyük

bir canlılık ve zenginlikle bugüne taşınmış; devingenliğini günümüze değin korur olmuşsa, bunda aynı zamanda din adamı kimlikli bu âşıkların çok büyük katkıları vardır.

Cem, aynı zamanda toplumsal arınma yeridir. Kişi buraya gelirken, özünü, inancını sorgulayarak gelir. Bilir ki burada halk divanı vardır. Suçu varsa hesap vermek, şikayetçi ise hesap sormak için oradadır. Pir'in huzurunda ruhen arınacaktır, canlar arasında saygınlığı artacaktır. Cana kıymış, eşini haksız yere boşamış, hırsızlık yapmış bir kişi Allah-Muhammed-Ali divanı denilen, ele-bele-dile sahip olma ilkesinin ana kural olduğu yer olan cemevine giremez. Bu genel ilkeler, nefeslerde de dile getirilerek, içselleştirilir ve bir dinsel kural olmak yanında, hayat bilgisinin vazgeçilmez ilkeleri halinde günlük yaşama taşınır.

Bilindiđi gibi cemlerde oniki hizmet, belli bir sıraya göre yerine getirilirken, teatral ve sembolik gösterimi yanı sıra göze ve de kulağa çarpan en belirgin özelliklerinin başında nefesler ve semahlar gelir. Dedenin en büyük yardımcılarından biri olan, zakirler (sazcılar), alevi-bektaşî tekke ozanlarından nefesler okuyarak ceme ayrı bir zenginlik katarlar. Zakir, cemdeki oniki hizmet sıralamasında yer alan, deyiş, duvaz-ı imam, miraçlama söyleme ve saz çalma görevlerini yerine getiren kimsedir. Cemde yapılan müzik, söylenen deyişler, eğlence içerikli değil, alevi-bektaşî inanç ve kültürünün gelişmesini sağlayacak içerik ve nitelikte eserlerdir. Nefesler, söylendikleri yer ve kişilerin düzeyine göre de belli simge ve vurgulardan oluşurlar. Nefeslerin bu niteliği, özellikle Bektaşîlik gibi, alevi kökenli olmayanların da katılabildikleri tarikat silsilesi içerisinde, taliplerin itikatlerinin derecesini anlamak bakımından da önemlidir. Doğal olarak Alevi-Bektaşî nefesleri, içerik olarak tasavvuf düşüncesi paralelinde nitelik taşımaları yanında, kendine özgü terimleri de barındırır. Her bir geleneğin özelliğini yansıtan simgeler olarak ayırt edici özelliğe sahip bu terimler, ortodoks merkezli bir inanç sistemi olmasa da, toplumsal hayat içerisindeki davranış ve tutumları ile hayatı bir bütün halinde kuşatan, bu nedenle de yaşama biçimine dönüşen inancın, belirleyici öğelerini mensuplarına sıklıkla anımsatmaya yarar. Örneğin Bektaşîliğin bir anlamda kurumsallaşmasını sağlayan Balım Sultan'ın bir nefesinde yer alan terimler genel olarak tasavvufî halk edebiyatında görülen anlayışa sahip olmakla birlikte, ondan ayrılan özellikleri de barındırır:

“Biz Urum Abdallarıyız

Maksûdumuz yardur bizüm

Geçdük zînet kabâsından

Gencînemiz erdüür bizüm

Dâim kılaruz biz zarı

Harceylerüz elden varı

Dost yoluna virdük seri

Münkirimiz hârdur bizüm

Işk bülbülüyüz öterüz

Râh-ı Hakk'a yüz dutaruz

Ma'nî gevherin sataruz

Müşterimiz vardur bizüm

İstivâyı gözler gözüm

Seb'al-mesânîdir yüzüm

Enel-Hakk'ı söyler sözüüm

Mi'râcımız dârdur bizüm

Haber alduk muhkemâttan

Geçmeyüz zâttan sıfâttan

Balum nihan söyler Hak'tan

İrşâdımız sırdır bizim.”

Bahm Sultan'ın bu nefesi, Alevi-Bektaşî töresinin girizgahlarını da sergiler. Örneğin Urum Abdalları, er doğrudan doğruya Alevi-Bektaşî terimidir. Yine burada Alevi-Bektaşî töresinin önemli uygulamalarından biri olan dâra çekilmek yani talip denen derviş veya muhibbe, meydan denen odada yaptığı eylemlerin sorulduğu, onun da suçunu söylediği yer; er, istivâ, Seb'al-Mesâni, muhkemâtin Hurûfilikten geçme, ama Alevi-Bektaşî nefeslerinde sıklıkla kullanılan terimler olduğunu görürüz.

Alevi-Bektaşî nefeslerinde Hurûfilik etkisini büyük ölçüde görürüz. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu gelenek içerisinde anılan yedi ulu ozandan üçü, Nesimî, Yeminî ve Virânî aynı zamanda Hurûfî idiler. Bu etkinin derinleşerek sürdüğünü, ondokuzuncu yüzyılın ünlü Bektaşî büyüklerinden 1842 yılında doğup, 1907 yılında Hakk'a yürüyen Hilmi Dede Baba'nın:

“Tuttum aynayı yüzüme

Ali göründü gözüme

Nazar eyledim özüme

Ali göründü gözüme” dörtlüğüyle başlayan ünlü nefesinde de görüyoruz.

Burada bir yandan Tanrı-Ali-insan üçlüsünün birliğini, bütün nesnelere bu üç varlığın birlik içinde görüldüğü, yani varlık birliği görüşü dile getirilirken, aynı zamanda Tanrısallığın, yani Ali adının insan yüzünde okunurluğu anlamında, Arap elifbası ile yazıldığında, kaşların yayı “ayn”, burun çizgisinin “lam”ı ve bıyık eğimi “yâ”nın, insan yüzünde hem sağdan, hem soldan “Ali” adını okuttuğunu Hurûfilîğe gönderme yaparak işaretler.

Nefeslerin belirgin özelliklerinden biri, Alevi-Bektaşî geleneğine ilişkin simgeler taşınmasına karşın, açık ve anlaşılır olmalarıdır. Çoğunluğu büyük kentlerden uzak, Türkçe'nin egemen olduğu kırsal kesim insanları arasında taraftar bulmasının kaynağında da Alevi-Bektaşî inancındaki kesimlerin aralarındaki ortaklığı sağlamakta; cem törenleri gibi mistik bir atmosferde, müzik eşliğinde kendilerine mahsus ezgilerle dile getirilmeleri yanında

bu arı, duru ve anlaşılır özelliklerinin de çok büyük payı vardır.

Cemlerde söylenen nefesler, içerik olarak Alevi-Bektaşî kültüründe yer alan önemli konuları işler. Gelen talipler, bu deyişler sayesinde Alevi inancını ve felsefesini, bağlamanın da katkısıyla öğrenir. Söylenen deyişler rastgele seçilmiş şiir örnekleri değil, hepsi de Alevi tekke edebiyatının ve şiirinin önde gelen ulu isimlerine ait, içeriği derin, felsefi yönü ağır basan öğretici şiirlerdir. Cemlerde yapılan her hizmete özgü, o hizmetin önemini anlatan, daha çok üç deyiş söylenerek o hizmet kutsanmış olur. Zakirler, cemde salt nefes okumazlar. Nefes yanı sıra duvaz-imam, devriye, tevhid, miraçlama gibi ritüelleri açıklayan şiirler de okunur. Bu şiirler, daha çok Alevi tasavvufunu ve yol inancını çok iyi bilen tarikat ehli halk ozanlarından seçilir ki bunların başında Kaygusuz Abdal, Hatayi, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Kalender Abdal, Cemâli Baba, Âşık Ali, Kul Mustafa, Abdal, Dedemoğlu, Caferoğlu, Türabî..., gelir. Bunlar, nefesleri halk arasında en yaygın olarak bilinen ve ayin-i cem, ikrar ve kurban ayini gibi Alevi-Bektaşî törenlerinde eserleri okunan başlıca âşıklardır.

\*\*\*

Alevi-Bektaşî geleneğinin ulu ozanlarının hemen tamamının nefeslerinde sözbirliği edilmişcesine üzerinde durulan başlıca tema, bu yolun kolay olmadığıdır. ‘Gel katıl, öğrenir, başarırın’dan ziyade, girip de sorumlulukları yerine getirememenin zorluğu, yolun meşakkatli oluşu vurgulanır. Kaygusuz Abdal bu yolun gereklerinin altını çizerek, dönemeçlerini vurgulamak yanında zorluğunu da işaretleyip, her isteyenim omuzlayamayacağı gerçekliğini, bir nefesinde şöyle dile getirir:

“Behey kardeş yolumuza

Giremezsin demedim mi?

Bizim gizli sırrımıza

Eremezsın demedim mi?

Bu sırrı değmeniz bilmez

Bilenler de, haber vermez

Bu sırrı, gayrı göz görmez

Göremezsın, demedim mi?

Evvela mürşide ulaş

Akıt gözünden kanlı yaş

Yezidden kaç, behey kardaş

Kaçamazsın demedim mi?

Erenlerden hiç ayrılma

Ne gidersin Halep, Şam'a

Gel uy on iki imama

Uyamazsın demedim mi?

Üçler, yediler erkânın

Bilenler sever devranın

Kırklar ceminde kurbanın

Kesemezsın, demedim mi?

Ali'ye İsmullah derler

Yüzüne secde kırlarlar

Taş yerine, baş koyarlar

Koyamazsın demedim mi?

Bu Kaygusuz ezeliden

Himmet almış o Veliden

Oku ilimi Ali'den

Doyamazsın demedim mi?"

Geleneğin başka bir ulu ozanı, Pir Sultan Abdal'a ait şu nefeste de görüldüğü üzere o da tıpkı bu geleneğin öncüsü Kaygusuz Abdal gibi Alevi-Bektaşî yolunun zorluğu, bu yola girmenin belli sorumluluklar getirdiğini anlatmaktadır.

“Güzel aşık cevrimizi

Çekemezsin demedim mi?

Bu bir rıza lokmasıdır

Yiyemezsin demedim mi?

Yemeyenler kalır naçar

Gözlerinden kanlar saçar

Bu bir demdir gelir geçer

Duyamazsın demedim mi?

Çıkalım meydan yerine

Erelim Ali sırrına

Canı başı Hak yoluna

Koyamazsın demedim mi?

Pir Sultan Abdal şahımız

Hakk'a ulaşır râhımız

Onik'imam katarımız

Uyamazsın demedim mi?"

Alevi-Bektaşî şiir geleneğinin temsilcilerinin hemen tamamının nefeslerinde, alevi inançları, düşüncesi, töre ve ahlaki dile getirilerek, bu şiirler aracılığı ile hayat bulması ve yaşanırılığı sağlanmıştır. Alevi-Bektaşî inancının bütün ayrıntılarını sergileyen nefeslerde, yaşayış aşkı, bu aşkın verdiği kötülüğe karşı direnme gücü, bir davranış biçimi olarak güzellik; Yaradan'ın kutsiyetini yansıtmaktan kaynaklanan doğaya, canlıların tamamına sevgiyi, kusurları örtme çabasını buluruz.

Alevi-Bektaşîliğin geniş toplumsal kesimlerce benimsenip, yaşatılmasında nefeslerin bu geniş açılımlı niteliğinin önemi büyük olmuştur. İnançla toplumsal hayatını bir bütünlük içerisinde gören, davranışlarıyla bunu örtüştürmeye çalışan Alevi-Bektaşî inancında, şiir, dolayısıyla da bu şiir geleneğinin önemli bir paydasını oluşturan nefesler kadar halk katına yayılmış başka bir ürün görmek mümkün değildir. Alevi-Bektaşî âşıklarının eserlerinde, kuşkusuz İslam mitolojisine ait terimler yanı sıra zaman zaman Arapça ve Farsça tamlamalara da rastlanır. Ancak bunlar bütün olarak düşünüldüğünde, divan şairlerinin yaptıkları gibi anlaşılabilirlikten uzaklaşmayan, tam tersine anlamı zenginleştiren ürünlerdir. Nefesler, sadece Alevi-

Bektaşı yolağının anlaşılması bakımından değil, bir bütün olarak Türk kültür hayatının anlaşılması bakımından da önem taşımaktadırlar.

Nefesler, hem dışarıdan katılanların geleneği anlamalarına katkıda bulunmaktadır hem de içeriden yetişenlerin pirlerine olan bağlılıklarının ifade edilmişidir. Tûrabi'nin şu nefesi, tarikat ocağından yetişen bir müridin, pirine olan bağlılığının ifade biçimini anlamak bakımından önemlidir:

“Dinleyin erenler, tarif edeyim

Merdan Hacı Bektaş Velidir, Ali

Bu sırrı gönülden ayan eyleyim

Sultan Hacı Bektaş Velidir, Ali.

Tarikat babına girdim gireli

Hakikat rahımı gördüm görelî

Marifet ilmîne erdim ereli

Devran Hacı Bektaş Velidir, Ali

Hükümü velayete gelsin aşıkân

Aşıkî sadıkân, hem de dervîşân

İmdadıma geldi, ol adil sultan

Seyran Hacı Bektaş Velidir, Ali.

Verdi derununa, bu aşkı çalab

Bu aşkın hakkını, eyledi taleb

Uyandı çırağım, yandı rûzu şeb

Bürhan Hacı Bektaş Velidir, Ali.

Tûrabi Baba'dan bu sırrı öğren

Gönül, ol aşıkî rızada eğlen

Ma'rifetullah ol, dillerde söylen

İnan.. Hacı Bektaş Velidir, Ali.”

Alevî-Bektaşî nefeslerinin içeriğini besleyen temel düşünce, kaynağını Yunus Emre'den alan tasavvuf felsefesidir. Nefeslerde yoğun olarak işlenen temaların başında da bu felsefe ışığında, alevî-bektaşî töre ve gelenekleri ile bu düşünce sistemini şekillendiren ulu kişiler gelir. Böyle olunca, alevî düşüncesinin temel kaynağını oluşturan Hakk-Muhammet-Ali üçlemesi nefeslerin ana düşünce eksenini teşkil eder. Bu düşünce ekseninde yeşertilen sevgi, Alevî-Bektaşî inancında çok önemli bir belirleyendir ve denebilir ki, bütün bir alevîlik bu sevginin üzerine kurulmuştur.

Hemen tüm edebiyat tarihçilerinin vurguladığı gibi, Alevi-Bektaşî edebiyatının yaslandığı ana kaynak tasavvuf inancıdır ki, bu kültür ve inancın halk katmanlarına yayılmasında, tekke ve âşık edebiyatı geleneğinden gelenlerin yetişmesinde Yunus Emre'nin çok büyük bir etkisi olmuş; alevi-bektaşî edebiyatının kuruluşu ve şekillenmesinde ise Kaygusuz Abdal en önemli payı üstlenmiştir.

Alevi-Bektaşî geleneğinde yedi ulu ozandan biri sayılan Şah Hatayî'nin şu nefesinde dile getirildiği gibi, bir yandan Hz. Muhammet-Ali sevgisi ve bağlılığı işlenmiş, aynı zamanda bu inanç sistemini oluşturan değerlere de göndermeler yapılarak töre ve ahlaki oluşturan unsurlar anlatılmıştır:

“İnip yere gökten, bina kuranlar

Ali ile Muhammed'in aşkına...

Melekler misali secde duranlar

Ali ile Muhammed'in aşkına.

Şeytanı sürdüler faş eylediler

Yezidin kalbini taş eylediler

Kırklar vilayetini bahş eylediler

Ali ile Muhammed'in aşkına

Muhammed Ali'de kurdu bu yolu

Mümine saçıldı tarikat gülü

Yer olur dergahtır, süren bu demi

Ali ile Muhammed'in aşkına

Muhammet Ali'nin cemine vardı

Kırklarda silkindi ayağa durdu

Doksanbin evliya sema'ya girdi

Ali ile Muhammed'in aşkına

Şah Hatayım hatmeyledi kelamı

Evvela Cebrail verdi selamı

Mahrum olmaz seven aşkı imanı

Ali ile Muhammed'in aşkına.”

Din etkisinde gelişen ve tekke edebiyatı olarak adlandırdığımız edebiyat birikimimize bakıldığında Hz. Ali sevgisinin, hemen hemen bütün tarikat ve zümre âşıklarınca dile getirildiğini görürüz. Hiç tartışmasız adını Hz. Ali'den alan Alevi-Bektaşî geleneğinde, Hz. Ali sevgisi, ona atfelenen velilik, güzel ahlak ve kahramanlık temleriyle bütünleştirilerek, nefeslerde olduğu denli, mensur anlatılarda da örneğin Hazreti Ali Cenklere'nde yoğun olarak işlenir.

Ayrıca Hz. Ali'ye bağlı mazmunlar divan şiiri geleneğinde de hem tema olarak hem de simgesel biçimde işlenip, irdelenmiş olarak karşımıza çıkar.

Hz. Ali, Alevi-Bektaşî inancında haksızlığa uğramışlığı kadar, haksızlığa karşı mücadelesiyle de nefeslere taşınır. Hz. Ali'nin Anadolu Alevi-Bektaşî düşüncesindeki yüceliği, sadece Ali adıyla sınırlı değil; Âli-i Abâ, Ehl-i Beyt, On İki İmam, Teberra-Tevela, Hatem, Kırklar Meclisi gibi Hz. Ali kutsiyetini oluşturan öğelerle de beslenip bütünleştirilmiş bu ad etrafında oluşturulmuş bir değerler toplamına dönüşmüştür. Nefeslerde geçen sözkonusu bu kavramlar, sözlü gelenekten gelen ama aynı zamanda da kurumsallaşmış Alevi-Bektaşî düşünce sistemi ve töresinin ana eksenini oluşturan simgelerdir. Bütün bunların nefeslerdeki işleniş biçimi, bu düşüncenin yeniden üretimini sağlayarak, geleneğe bağlananların yetişmesine, bu inancın yol ve yöntemlerini kavramalarına, o düşünsel dünyanın içerisinde yoğunlaşmalarına olanak tanımıştır.

Alevi-Bektaşî edebiyatının en karakteristik özelliklerinden biri, katı kuralları, ortodoks inancını eleştirebilen bir niteliğe sahip olmasıdır. Tanrı'yla şakalaşır, zahidi taşlar, onu iğnelemekten kaçınmaz. Nefeslerde ayrıca Alevi-Bektaşî zümrelerin gelenekleri, inançları ele alınır; uluları övülür, onlara ait menkıbeler dizeleştirilir, erkândan, ayinden söz edilir.

Alevi-Bektaşî toplantılarında nefesler okunduğunda 'Aşk olsun!' veya 'Nefesiniz var olsun!' demek, söyleyene katılmak yanı sıra, topluluktaki ortak dileği dillendirmek de adettendir.

Nefeslerin yaratıcıları, alevi-bektaşî âşıklarıdır. Gezip dolaşan, kültürün yaratıcısı ve yayıcısı olmak bakımından geniş olanaklara sahip olan bu kişiler, hitap ettikleri toplumun eğitim düzeyi ve zevkini de göz önünde bulundurarak, eserlerini aynı zamanda bu toplumsal kesimlerin tercümanı olarak söylemişlerdir. Bu kültürün unsurlarını dizelerine taşıyarak, geniş toplumsal kesimlere ulaşmasını sağlamak yanında, geçmişle gelecek arasındaki bağı oluşturmada da âşıkların çok büyük önemleri olmuştur. Sanatçı kimlikleriyle, toplumun gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili olmak gibi çok yönlü işlevleri bulunan âşıkların, Alevi-Bektaşî geleneğinde, cem törenlerinin yerine getirilmesi topluma yol göstericilik işlevleri de akla getirildiğinde dinsel bir rollerinin olduğu da ortadadır. Saygınlıkları ve sözlerinin toplum katında büyük saygı uyandırarak etki yaratmasının kaynağında da bu nitelikleri gelmektedir.

Saz, hiç tartışmasız Alevi-Bektaşî kültürünün vazgeçilmez unsurlarından biridir. Âşıkların sanatlarını icra ederken temel enstrümanlarının saz olması da, onlara söylediklerini müzikle birlikte daha etkili bir şekilde sokma avantajı sağlamış, aynı zamanda tarih ve gelenele bağı oluşturma anlamında da dinsel bir işlevle derinlik kazandırmıştır.

Nefesler, tüm dinsel göndermelerin yapıldığı başka metinlerde olduğu gibi simgesel özelliklere de sahiptir. Kapalı/örtük bir anlamları bulunmasına karşın, genel olarak Alevi-Bektaşî nefeslerinin açık, anlaşılır bir yapıları vardır. Çünkü, genellikle seçilen simge ve motifler bu düşünceyi besleyen kültüre ait öğelerden oluşur. Hiç tartışmasız, bütün açık ve anlaşılabilirliğine karşın, derinliğini kavramak konusunda da dinleyenlerin; talip ve müritlerin gayretini de zorunlu kılar. Örneğin, genel olarak Alevi-Bektaşî şiirinde özel olarak da nefeslerde sıklıkla işlenen motiflerden biri olan turnanın, açık anlaşılır anlamı yanında, dinsel-mistik kapalı anlamları da yoğunudur. Türk folklorunda, sonsuz dönüşün ve göçer yaşamın, başka bir deyişle yeniden bedenleşmenin simgesi olmak yanında, alevi-bektaşî şiirinde Hz. Ali'nin simgelerinden biridir. Pir Sultan Abdal'ın:

“Hazreti şahın avazı

Turna denen bir kuştadır

Asası Nil deryasında

Hırkası bir derviştedir”

nefesinde olduğu gibi, açık anlamıyla güzel sesli turnayla simgesel bir bağ kurulurken, örtük olarak; Hz. Musa ile, derviş göndermesiyle Hacı Bektaş-ı Veli ile bağıntı kurulurak, geleneği besleyen bütün değerlere işaretlemelerde bulunulur. Nefeslerin, edebi değerleri yanında, toplumsal işlevlerinin başlıca özelliklerden birini de bu çok anlamlılıkları oluşturmaktadır. Çünkü toplumsal algı, her çağ ve devirde aynı kalmamakta, değişen hayat koşulları insanları yeni arayışlara sürükleyebilmektedir. Bu bakımdan, nefesler okunup, söylendikleri topluluklarda ortak bir duygunun dile getirilmesi yanında, toplum önderleri tarafından kapalı anlamlarının açılması yoluna gidilerek inanç kültürünün ve tarikat eğitiminin yetkinleşmesine de katkıda bulunan önemli yapıtlardır. Bektaşî nefeslerinin içeriğini anlamak için, Bektaşî itikat ve telakkilerinin inceliklerini de bilmek gerekir. Tarikata yeni girmiş birinin, yani bir pirden nasip almış talibin veya müritlerin derece derece nasıl irşat ettiklerini, dile getirilen nefeslerden anlamak olanaklıdır.

Nefesler, Bektaşî yolunun düsturunu oluştururlar. Bu manada tarikat ehlinin dili ve aklında, söylenen her sözün derin bir anlamı ve yol göstericiliği vardır.

Bu süreci anlatan Ziya Şakir, Bektaşî Nefesleri adlı derlemesinde şu bilgilere yer veriyor: “Bektaşî tarikatının gayet basit gibi görünmesine rağmen, onun adab ve itikatlarının inceliklerinin, derinliklerinin, bilhassa her talibin kafası içinde kolayca hazmedilemeyeceğini müritler de bilirler ve ıkrar vermek için meydana getirilen bir salike, en evvel bu konuları ihtar ederlerdi.

Babanın önünde diz çöküp niyaz ederek nasib bekleyen talibe ilk söylenen sözler, şunlar olurdu:

— Sen, Hak-Muhammed-Ali yoluna, On İki İmam Efendilerimizin katarına ve Pirimiz Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin tarikine girmeyi murad ediyorsun. Fakat bu yol, güçtür. Ateşten gömlek, demirden leblebidir. Kıldan ince, kılıçtan keskindir. Erenler, şöyle buyurmuşlardır... Gelme, gelme. Dönme, dönme... Gelenin malı. Dönenin canı... Nasıl?... Erenlerin bu ihtarını kabul ediyor musun?..

Bu suale hiç bir talib:

-Hayır, diyemezdi. Çünkü o meydana gelip de ilk niyazını yapıncaya kadar, rehberi tarafından kendisine yeteri kadar telkinler verilir, ham sofuluğa dayanan çığlıkları oldukça pişirilirdi.

Babanın bu telkini üzerine:

— Allah, eyvallah...

Cevabını veren talib, artık nasibini alıp da salık olur olmaz, derhal baba çırağıya hitaben:

— Erenler, kalk. Bu canın çırağını yak.

diye emir verir ve yeni salikin çırağı erkan ile yakılırken, Tığibendi bağlanan salık de dara çekilirdi. Salikin ilk duyduğu nefes, şu olurdu:

“Muhabbed açıldı, minnet hudaya

Saki kerem eyle, devran bizimdir.

Feryadımız çıksın, aşrı alaya

Bülbüller ötmesin, feryat bizimdir.

Hep güzeller bir araya derildi

Pir önünde ulu divan kuruldu

Rakipler dergahtan taşra sürüldü

Şimdengerü, huri cenan bizimdir.

Gel, gami feryadı bırak, geçelim

Aşkı ile muhabbet babın açalım

Sâkî doldur, peymaneyi içelim

Hazreti Hünkarın nuru, bizimdir.

Çok şükür, muradım aldım Huda'dan

Hâcetim kalmadı bâyi gedadan

Fâriğ ol Fuzûli, kuru kavgadan

Alemi cihanda seyran bizimdir.”

Böylece nasib alan bir can, artık bir taraftan mürşitlerin telkinatı, diğer taraftan da dinlediği sazların ve nefeslerin ilhamıyla yavaş yavaş Bektaşiliğin ince itikat ve telkinlerini öğrenmeye başladı.

En evvel tevellâ ve teberrâyı öğrendi.

Tevellâ, Hazreti Muhammed'i 'nebi' ve İmam-ı Aliyi 'veli' bilmek... Gerek onları ve gerek onların neslinden gelenleri sevmek, hatta onları sevenleri de sevmek, demektir.

Teberrâ ise, Hazreti Muhammed'e, İmam-ı Ali'ye, onların neslinden gelenlere, hatta onları sevenlere adavet gösterenlerle, bilhassa İmam-ı Hüseyin'i Kerbela çöllerinde şehit edenlerle o kanlı olaya sebebiyet verenlerden (beri) olarak nefret etmek, demektir.

Bektaşilikte bu tevellâ ve teberrâ meselesi o kadar mühimdi ki, buna dair sık sık şöyle nefesler söylenirdi:

“Hakikat cem'ine vasil olanlar

Tevella sırrına beli dediler

Hakk'ı, aynelyakîn bunda görenler,

Ehli Beyte, nûru celî dediler.

Cümle evliyanın oldu serveri

Yedinde gösterip nûru ahdarı

Horasan Pirleri, Rum Erenleri

Hünkar Hacı Bektaş Veli dediler.

Mürşidin pendini can ile duyup

Muhammed Ali'nin dâmenin tutup

Yedullahi fevka eydihim\* deyüp

El ele el, Hakk'ın eli dediler.\*\*

İkrar verdim, Hilmi dönmem ebedi

Kalbimde uyanıd nûru Ahmedi

Öz canımda buldum, hayyı samedî

Gördüğüm didâre Ali dediler.

\* Allah'ın eli, ellerimizin üzerindedir.

\*\* (El ele.. el Hakk'a) bir Bektaşî remzidir. İkrar ve nasib âyininde, salike söylenir. Mürşit, mürşidin, mürşit pirin elini tutmak suretiyle Hakk'a vasil olunur', demektir.

Tarika giren, tevellâ ve teberrâ sırrını öğrenen canlar, artık nâci fırkasına dahil olmuş bulunurlardı. Bu fırkaya dahil olanların her şeyden evvel şunları bilmesi gerekirdi: “Gönüldğn masiva vesvesesini çıkarıp, saf gönül ile olmak gerektir.”

Bektaşî tarihi, her şeyden evvel saliklerinden akıl-ilim-marifet bekler. Onları düşünmeye-öğrenmeye ve muvaffakiyet göstermeye teşvik eder. (...) Mürid, mürşide kuvvetle bağlandıktan sonra, artık kendisine daha kuvvetli telkinler yapılmaya başlanır. Bektaşî itikatlarının en ince noktaları, perde perde açılırdı.

Bu telkinlerden en önemlilerinden biri de aşk ve şevk meselesiydi... Bektaşî itikatlarına göre yeryüzünde mevcut olan her şey, Canab-ı Hakk'ın varlığından bir zerre taşıdığı için, Bektaşîler de her güzel şeye karşı büyük bir meftuniyet hissederlerdi.

Mürşidler, bu aşk bahsının daha derinliklerine girerler ve telkinlerine şöylece devam ederlerdi:

- Aşkın tecelliyatını göstermek, aşka karşı şevkini göstermek demektir. Aşkın gayesi, vuslattır. Kalbi ilahi bir aşka bağlı olan insan, Rabbin kudretini daha iyi görür ve daha iyi tanır. Gördüğü ve tanıdığı şeylerin hakiki mahiyetlerine hulûl eder ki işte bu, vuslattır.

Bektaşî müridleri en büyük aşkı, bilhassa mürşidlerine karşı hissederler. Onun çehresinde, -kendi tâbirleriyle- âdeda Cemâllulah'ı görürler. Bu hususta, ne yaş, ne de güzellik ve çirkinlik meselesi bahis mevzuu değildir. Ak sakallı, buruşmuş çehreli, bir mürşid bile müridlerine, en genç ve en dilber bir insandan daha sevlmeye şayan gelir.

Bektaşî şairlerinden Kalender, bu anlayışı şu nefesi ile şöyle ifade etmektedir:

“Çok şükür, mübarek cemâlin gördüm

Hayat buldum, bu cisme can geldi

Hayatın üstünde didar ederken

Aldı esrarı, bir subhan geldi.

Kaşların doğrusu, şekli Bismillah

Ne güzel yaratmış yaradan Allah

İnna fetahnaleke, nasrun minallah

Fî ahseni Tekvin ruşına geldi.

Kel eta hü deyüp hattı

Elem neşrahele farkedir anı

İnsanın sureti seb'ol mesani

Sureti vechinde, errahman geldi.

Kalender'in piri, Bektaşî Veli

Zahirim Muhammed, batınım Ali

Cümlemin isteği Muhammed Ali

Kevni mekanımdan, bir nişan geldi.”

Genel olarak Türk halk şiirine özgü bir durum olması yanında, özel olarak Alevi-Bektaşî geleneğine de özgü olan sözlü gelenek, hem söyleyenlerin hem de söylenenlerin çok sayıda benzerinin, 'tazir' ve 'taklit'lerinin ortaya çıkmasına sebep olsa da, gelenek bunları bir biçimde içerisinde eriterek, belli bir bireşime de ulaştırmıştır. İlk hali, özgünlüğü üzerine ancak yakın dönemde edebiyat araştırmacılarının devreye girmesiyle tartışılır olan bu konular, gelenek içerisinde bir sorun olmaktan ziyade, zenginlik olarak görülmekte ve o kolektivitinin ürünü olarak paylaşılmaktadır.

## II.

Alevi-Bektaşî edebiyat geleneği, her yüzyılda yeni yeni ustalar çıkarak türlü değişikliklerle günümüze değin ulaşmış bugün de gerek kendisini bu geleneğin devamında gören âşıklar tarafından, gerekse alevi-bektaşî dinsel ritüellerinde yaşatılarak sürdürülmektedir.

Tartışmasız, her edebiyat geleneği gibi, özellikle de önemli bir toplamnı sözlü kültür alanında var eden alevi-bektaşî edebiyatının, dolayısıyla da nefeslerinin de içeriği değişmiş, kültürel hayattaki değişmelerle birlikte yeni bir içeriğe kavuşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte, bu gelenek yeni bir dönemece girmiş, tekkelerin kapatılmasıyla birlikte de nefesler gerçek mekânlarını yitirerek, farklı düzlemlere kaymıştır. Cumhuriyet döneminde geleneği temsilde öne çıkan adların başında kuşkusuz Aşık Veysel gelmektedir. Çocukluk ve ilkençlik yıllarını yaşadığı dönemde geleneğe ilişkin görgü ve terbiyeden edindiği tecrübelerle, Cumhuriyet ideolojisinin kazanımlarını örtüştürmeyi ustalıklı başaran Aşık Veysel, bir yandan usta malı nefesleri dillendirmesi bir yandan da yeni içerikte söyledikleriyle toplumun tercümanı olmayı başarmış; çağdaşı başka sanatçılarla birlikte, sadece Alevi-Bektaşî kesimlerinde söylenmiş olan nefeslerin gazete, dergi, plak ve radyo kanalıyla geniş toplumsal kesimlerle buluşmasını da sağlamıştır.

Alevi-Bektaşî nefeslerinin içerik değişimi özellikle bu geleneğin yaşatıldığı tekkelerin kapatılmasıyla birlikte yoğunlaşmış, mekanından yoksun kalan bu edebiyat geleneği, belli bir süre verimsizliğe düşerek, toplumsal hayatın başka öncelikleriyle birlikte farklı bir içeriğe bürünmüştür.

Bugün bakıldığında nefeslerin, tarihsel ve kültürel olarak taşımış oldukları mekan ve içeriğe yabancılaştırıldığını; giderek, düğün vb. toplantı salonları, hatta gazino ve bar gibi içeriğine uygun olmayan mekanlarda söylenmeye başlandığını görebilmekteyiz. Kent merkezlerinde özellikle eğitim görmüş Alevi-Bektaşî kesimlerin yoğunlaşması ile birlikte, dinsel önderliğini yitiren dede/baba ve zakirler nefeslerini söyleyemez olmuş; yazılı ortamın yaygınlaşması ile de dinamizmini yitiren ve yeniden üretilmeyen gelenek tıkanmaya başlamıştır.

Özellikle 1950'lerden sonra başlayan köyden kente, 1960'lı yıllarda da buna paralel seyreden yurtdışına göç, Alevi-Bektaşî inancındaki kişilerin büyük kentlerde yalnızlığa itilmelerine, yurtdışında ise daha da derin bir kültürel kopuşa uğramalarına neden olmuştur. Geleneğin uzantısı ve sürdürücüsü olan âşıklar, şekillenen bu yeni hayat tarzı içerisinde, nefeslerinde daha popüler konuları işlemeye başlamışlar, doğal olarak bu durum da sözkonusu eserleri, geleneğe özgü bağlamdan kopararak, yeni sürecin şiirleri durumuna sokmuştur.

Gazete, radyo, televizyon ve günümüzde neredeyse bütün bunların işlevini kendisinde toplamış olan internetin olmadığı dönemde, haber veren, dile getiren, tavır koyan konumundaki âşık, giderek işlevini yitirmiş, etki alanı sınırlı ancak döneme özgü çıkışları yapabilenlerin belli bir etki yaratabildiği 'ozan-sanatçı' kimliğindeki bireylere dönüşmüştür.

Kent hayatı, bağlamı ve mekanını yitirmiş, dede/pir/baba ve zakir görevlerinin de sahibi nefes yaratıcısı ve söyleyicisi âşıkların gündemine; yokluk, yolsuzluk, sendika, grev, toplu sözleşme gibi başka kavramları koymuştur. Özellikle 1960'lardan sonra şekillenen, açık kimliğiyle alevi-bektaşî edebiyatı olarak kendini tanımlamasa da o gelenekten gelen âşıklar tarafından yazılıp söylenen halk şiirlerinde bu yeni sürecin izlerini görmek mümkündür.

Ne var ki, ülkemize özgü köyden kente, köyden yurtdışına göçün, endüstrileşme devrimini gerçekleştirmiş batılı toplumlarda olduğu gibi kendi doğal seyri içerisinde gelişmezliği, bir dolu olumsuzluğu kent ve toplumsal hayatta ortaya çıkardığı gibi, büyük bir geleneğe yaslanan ve dünyanın çok zengin edebiyat ürünlerini ortaya koymuş alevi-bektaşî edebiyat geleneğinin de bir biçimde yozlaşmasına, içeriğinin boşaltılmasına sebep olmuştur. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişin hızlanması sürecinde, orijinale sadıklık, yaratıcısının özgün ürüne saygı gibi yazılı geleneğin kendine özgü kurallarının görmezlikten gelinerek, egemen politik süreçlere bağlı olarak şiirlerde sözcük ve kavramların değiştirilip, kendi siyasal terminolojisine ait kavram ve sözcükleri eklemeleri, bu yozlaşmanın en tipik yansımalarıdır.

Alevi-Bektaşî âşıkların nefeslerine yeni kavram ve temaları sokmaları, kuşkusuz doğal ve her sanat insanının eserinde görülebileceği üzere gereklidir de. Ne var ki, bunların önemli bir bölümünün geleneğin yaşatıcı ve yayıcı sanatçısı olarak bir kültürel kimliğin sahiplenilmesinden ziyade, ideolojik bir

aidiyet duygusuyla ele alınmış olması, geleneği yaraladığı gibi, geleneğin temsilcisi âşıkları da belli bir süre sonra toplumsal hayattan uzaklaştırıcı işlev taşımıştır.

Şurası açıktır ki, bütün dünyeviliği ve hayatın türlü yönlerini kuşatıyor olmasına karşın, Alevi-Bektaşî âşıklarının okuyup söyledikleri nefesler, gerçek karşılığını tarihsel süreç

boyunca tekke ve tarikat gereklerinin yerine getirildiği, yol ve sürekin anlam bulduğu mekanlarda bulmuş; sözlü geleneğin kazandırdığı devingenlik ve dinamizmle de yeniden yeniden üretilerek zenginleşmiştir.

Değişik yaşam koşulları, büyük kent merkezlerinde yoğunlaşan Alevi-Bektaşî nüfus ve onların son yıllarda yaptıkları cem toplantılarında söylenen nefesler, bir yandan yol ve sürekin simge ve temalarıyla örülü geleneğin ulu âşıklarının nefesleri yanında, gündeme özgü; Alevi-Bektaşî terim ve temalarından yoksun, popüler nitelikteki eserlerin yaygınlık kazandığını göstermektedir. Dolayısıyla, uzun bir tarihsel süreçte Alevi-Bektaşî töre ve itikatının öğretilip yaşatılmasına kaynaklık etmiş olan nefeslerle, onların yaratıcıları âşıklar işlevlerini yitirmeye başlamış, bu görev; önemli bir bölümü hem akademik anlamda hem de sanatsal anlamda değişik düzeyde eğitim görmüş kişilerce üstlenilmiştir.

Şunu ifade etmek gerekir ki, alevi-bektaşî kültürünü bütün boyutlarıyla besleyip yaşatan, edebiyat düzleminde yaratılan eserler olmuş ve bunların başında da nefesler gelmiştir. Çünkü, Alevi-Bektaşî kültürünün yazılı eserleri sınırlı olmak yanında, geniş kesimlere bu inanç öğelerini aktaracak olan temel unsur âşıklar olmuştur. Alevi-Bektaşî âşıkları, genel olarak âşık edebiyatı tipi içerisindeki sanatçılardan ayıran özellikte onların, tıpkı bunlar gibi dünyaya, hayata, olaylara dair şiirler yanı sıra, tarikatın temel düşünce ve inançlarını anlatan, bu düşüncenin yol erlerinin nelere dikkat etmesi gerektiğini vurgulayan içerikte nefesler söylüyor olmalarıdır.

\* Allah'ın eli, ellerimizin üzerindedir.

\*\* (El ele.. el Hakk'a) bir Bektaşî remzidir. İkrar ve nasib âyininde, salike söylenir. Mürşit, mürşidin, mürşit pirin elini tutmak suretiyle Hakk'a vasil olunur', demektir.

Kaynakça

Atalay, Besim (1991); Bektaşîlik ve Edebiyatı, Ant Yayınları, İstanbul.

Kaya, Doğan (2008); Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.

Mélikoff, Irène (2008); Destan'tan Masal'a, Demos Yayınları, İstanbul.

Mélikoff, Irène (1993); Uyur İken Uyardılar, Cem Yayınevi, İstanbul.

Şakir, Ziya (?); Bektaşî Nefesleri, Tasvir Neşriyatı, İstanbul.

Turan, Metin (1994); Âşık Veysel, Prospero Yayınları, Ankara

Turan, Metin (1995); Ozanlık Gelenekleri ve Türk Saz Şiiri, Başkent Klişe ve Matbaacılık, Ankara

Turan, Metin (2006); Tarihten Mekana Türk Halk Şiiri, Ürün Yayınları, Ankara.